

Χαρίλαος Ευ. Γουΐδης

Δίον/Μαλαθριά. Ενδείξεις της ιστορικής εξέλιξης ενός οικισμού*

Μετ' απείρου σεβασμού και αγάπης
στον Παππού μου Δημήτριο Γ. Τσουρέκα
και στη Γιαγιά μου Γιαννούλα Αρ. Γκρίνια

Το πιερίκό Δίον είναι κυρίως γνωστό ως ιερή πόλη των αρχαίων Μακεδόνων και ως ρωμαϊκή αποικία, στοιχεία που συνδυάζονται με τα σπουδαία σχετικά αρχαιολογικά ευρήματα¹. Όμως, για τις επόμενες

* Το παρόν άρθρο παρουσιάστηκε υπό μορφή προφορικής ανακοίνωσης στο ΛΣΤ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο τον Μάιο του 2015. Αποτελεί μικρό μόνο τμήμα πολύ μεγαλύτερου σχετικού υλικού που επεξεργάζεται ο γράφων από το 2008 τουλάχιστον και προέκρινε θετικό την πρώτη παρουσίασή του εδώ, πριν τη συγκεντρωτική μελέτη. Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στον ομότιμο καθηγητή κ. Σ. Καδά για την υπόδειξη του σχετικού παλαιογραφικού υλικού, στη Δρ. Ε. Παπασταύρου, αρχαιολόγο Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πιερίας, στην κ. Ευ. Δουλγκέρη, αρχαιολόγο Τμηματάρχη Βυζαντινών μνημείων και χώρων της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πιερίας, στον κ. Αλ. Ξ. Χατζηιωαννίδη αρχαιολόγο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ημαθίας, στην Δρ. Μαγδαληνή Παρχαρίδου-Αναγνώστου, αρχαιολόγο Τμηματάρχη Βυζαντινών μνημείων και χώρων της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κιλκίς και στον φίλο αρχαιολόγο κ. Κ. Φραγκούλη. Τέλος, ιδιαίτερα ευχαριστώ την αρχαιολόγο κ. Ειρήνη Τεκίδου για την υπερπολύτιμη βοήθειά της για μια ακόμη φορά.

¹ Σοφία Κρεμύδη-Σισιλιάνου, *Η νομισματοκοπία της ρωμαϊκής αποικίας του Δίου* [Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Νομισματικής Εταιρείας 4], Αθήνα 1996, σ. 18-22. – Θεοδοσία Στεφανίδου-Τιβεριού, *Ανασκαφή Δίου. Τόμος 1, Η οχύρωση*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 17-23 και 27-44 σποράδην (στο εξής: Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, *Η οχύρωση*), όπου είναι συγκεντρωμένη όλη η έως τότε βιβλιογραφία. Πέρα από τις πρώτες δύο εξαντλητικές, ως προς το αντικείμενό τους, μονογραφίες, υπάρχουν και άλλα έργα που πραγματεύονται μεμονωμένα ζητήματα από το Δίον. Κάποια εξ αυτών είναι: Σμέλη Πινγιάτογλου, *Δίον. Το ιερό της Δήμητρος*, Θεσσαλονίκη 2015. – Της ίδιας, *Δίον. Το ιερό της Δήμητρος. Οι λύχνοι*, Θεσσαλονίκη 2005 (στο εξής: Σ. Πινγιάτογλου, *Οι λύχνοι*). – Σοφία Κρεμύδη-Σισιλιάνου, *Multiple Concealments from the Sanctuary of Zeus Olympios at Dion. Three Roman Provincial Coin Hoards* [Μελετήματα 35], Αθήνα 2004. – Δ. Παντεμαλής, Βασιλέ[ως Δημητρί]ου, στο *Μύρτος. Μνήμη Ιουλίας Βοκοτοπούλου*, εκδ. Πολυξένη Αδάμ-Βελένη, Θεσσαλονίκη 2000, σ. xviii-xxii. – Δ. Παντεμαλής, *Imperator Nerva Trajanus Caesar Augustus Germanicus IIII Consul*, στο *Άγαλμα. Μελέτες για την αρχαία πλαστική προς τιμήν του Γιώργου Δεσπίνη*, εκδ.

ιστορικές περιόδους, από τη διάσπαση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και εκείθεν, οι γνώσεις μας βαθμηδόν ελαττώνονται για να καταλήξουν ελάχιστες, αν όχι απολύτως ανύπαρκτες (Εικόνα 1).

Κατά τους πρωτοβυζαντινούς χρόνους, πιθανώς στον 4^ο αιώνα, λόγω των ιδιαίτερων δυσχερειών της περιόδου και πολλών άλλων παραγόντων τοπικής εμβέλειας, η αρχαία πόλη του Δίου σμικρύνεται και επανατεχνίζεται με το λεγόμενο *διατείχισμα* σε έκταση μικρότερη από τη μισή της παλαιάς υστερορωμαϊκής πόλεως. Τα περισσότερα δεδομένα του χριστιανικού πλέον Δίου έχουν να κάνουν με αυτήν τη νέα θέση, η οποία παρά τη συρρίκνωσή της διέθετε παραδείγματα έντονης και μνημειακής οικοδομικής δραστηριότητας².

Εντούτοις, είναι γενικώς αποδεκτή η άποψη ότι το αρχαίο Δίον, παρά την ανάδειξή του στους πρωτοβυζαντινούς χρόνους σε κραταιά επισκοπή³ και τη διαπιστωμένη χρήση κτηρίων του και στον 6^ο αιώνα⁴,

Δέσποινα Τσιαφάκη, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 409-418. – Θεοδοσία Στεφανίδου-Τιβεριού, *Das makedonische Dion und die rechteckige Stadt, Hefte des Archäologischen Seminars der Universität Bern* 17 (2000) 49-76. – Ιωάννα Βασιλειάδου, *Η αγροτική ζωή στην αρχαία Πιερία. Αρχαιολογικά τεκμήρια*, Θεσσαλονίκη 2011. Για γενικά έργα-οδηγούς βλ. Δ. Παντερμαλής, Δίον. Το χρονικό των ανασκαφών, *Αρχαιολογία* 33 (1989) 4-53 (στο εξής: Δ. Παντερμαλής, Δίον). – Του ίδιου, *Δίον. Αρχαιολογικός χώρος και Μουσείο*, Αθήνα 1997 (στο εξής: Δ. Παντερμαλής, *Αρχαιολογικός χώρος*). Χρήσιμες, επίσης, είναι οι σύντομες, κατά κύριο λόγο, ανακοινώσεις της πανεπιστημιακής ανασκαφής του Δίου στα συνέδρια για το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη, οι οποίες δεν περιλαμβάνονται στις προηγούμενες μελέτες.

². Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, *Η οχύρωση* 198-199, 208 και 212-215.

³. Γ. Σωτηριάδης, *Άνασκαφή Δίου Μακεδονίας, Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* 83 (1928) 59-95, σ. 74 (στο εξής: Γ. Σωτηριάδης, *Άνασκαφή Δίου*). – Διονυσία Μισίου, *Η βυζαντινή Πιερία από τον 4ο στον 9ο αιώνα. Πόλεις, διοικητική και εκκλησιαστική οργάνωση*, στο *Η Πιερία στα Βυζαντινά και Νεότερα Χρόνια, 2ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πρακτικά* (Κατερίνη, 27-29 Νοεμβρίου 1998), εκδ. Ν. Γραίκος, Κατερίνη 2002, σ. 35-76, ιδιαίτερα 41-42 και 52 (στο εξής: *Η Πιερία στα Βυζαντινά και Νεότερα Χρόνια 2* και Δ. Μισίου, *Βυζαντινή Πιερία*). – Π. Τζουμέρκας, *Επισκοπή Κίτρους ήτοι Πύδνης (ερευνητικοί προβληματισμοί)*, στο *Η Πιερία στα Βυζαντινά και Νεότερα Χρόνια, 3ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πρακτικά* (Κατερίνη, 25-29 Νοεμβρίου 2003), εκδ. Ν. Γραίκος, Κατερίνη 2008, σ. 227-239, ιδιαίτερα 231-232 (στο εξής: *Η Πιερία στα Βυζαντινά και Νεότερα Χρόνια 3* και Π. Τζουμέρκας, *Επισκοπή Κίτρους*). – Μ. Φαργγάνης, *Η επισκοπή Δίου κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο*, στο *Η Πιερία στα Βυζαντινά και Νεότερα Χρόνια 3*, σ. 219-225, ιδιαίτερα 220-223 (στο εξής: Μ. Φαργγάνης, *Επισκοπή Δίου*). Ενδεικτικό είναι ότι εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι από το Δίον εμπλέκονται σε σημαντικά θρησκευτικά-δογματικά γεγονότα της εποχής. Ο επίσκοπος Δίου, Παλλάδιος, συμμετείχε το 343 μ.Χ. στη Σύνοδο της Σαρδικής, βλ. J. D. Mansi (έκδ.), *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collection*, τ. I-LIII, Parisiis - Arnheus - Lipsiae 1901-1927², τ. III-IV και VII, ιδιαίτερα για το συγκεκριμένο θέμα βλ. τ. III, σ. 39, 42 και 48 (στο εξής: J. D. Mansi [έκδ.], *Sacrorum Conciliorum*). – Th. L. Fr. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro. Dissertatio geographica*, London 1972 (ανατύπωση από την έκδοση του Βερολίνου του 1839), σ. 98. – C. H. Turner

σταδιακά ερημώθηκε πλήρως μετά από μια σειρά κυρίως φυσικών, αλλά και όχι μόνο, καταστροφών⁵. Όμως, η ενδεδειγμένη επανεξέταση των

(έκδ.), *Ecclesiae occidentalis monumenta iuris antiquissima. Canonum et conciliorum Graecorum interpretationes Latinae*, τ. I.2.3, Oxonii 1930, σ. 558-559. Ο επίσκοπος Δίου, Στέφανος, συμμετείχε το 431 στην Γ' Οικουμενική Σύνοδο της Εφέσου, βλ. J. D. Mansi (έκδ.), *Sacrorum Conciliorum*, τ. IV, σ. 1153. Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη της Δ. Μισίου, σύμφωνα με την οποία οι επίσκοποι του Δίου δεν συμμετείχαν στις Συνόδους μόνο από θεολογικό ενδιαφέρον, αλλά αναζητούσαν λύσεις σε προβλήματα που είχαν προκύψει στις επισκοπές τους από τις αρειανικές έριδες. Τα αρειανικά, όμως, στοιχεία αποδίδονται κατά κύριο λόγο στους Γόθους και στην, από κάποιες πηγές, αύξηση της επιρροής τους. Βέβαια, θα πρέπει κανείς να στέκεται κριτικά απέναντι σε αυτό το ιδιαίτερο ζήτημα και να αναζητεί την επιβεβαίωση των αρχαιολογικών συμφοραζόμενων. Βλ. Δ. Μισίου, Βυζαντινή Περίοδος 52-55. Για το γεγονός ότι το Δίον αποτελούσε έδρα επισκόπου βλ. Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, *Ιστορική γεωγραφία της Μακεδονίας (4ος-6ος αι.)*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1984, σ. 156, 159 κ.ε. και 182 (στο εξής: Α. Κωνσταντακοπούλου, *Ιστορική Γεωγραφία*). Για την κεντρική βασιλική του Δίου, η οποία είναι χαρακτηρισμένη ως επισκοπική βλ. Α. Μέντζος, Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της Περείας στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο, στο *Η Περίοδος στα Βυζαντινά και Νεώτερα Χρόνια, Επιστημονικό Συνέδριο* (Κατερίνη, 25-28 Νοεμβρίου 1993), εκδ. Α. Αγγελόπουλος - Α. Ε. Καραθανάσης [Εκδόσεις Ιδρύματος Εθνικού και Θρησκευτικού Προβληματισμού υπ' αριθμ. 5], Θεσσαλονίκη 1997, σ. 153-167, εδώ 154 και σημ. 8-9 με συγκεντρωμένη την παλαιότερη βιβλιογραφία του Σωτηριάδη και του Πελεκανίδη (στο εξής: Α. Μέντζος, Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική). Για πρόσθετη βιβλιογραφία, βλ. Θεοδοσία Στεφανίδου-Τιβεριού, Η οχύρωση της Όψιμης Αρχαιότητας, *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη* 4 (1990) 195-203, σ. 200 και σημ. 17-21 (στο εξής: Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, Οχύρωση Όψιμης Αρχαιότητας). Ως επισκοπική χαρακτηρίζεται και από τον κύριο ανασκαφέα του Δίου, καθηγητή κ. Δημήτριο Παντεριμαλή, βλ. Δ. Παντεριμαλή, Δίον 48. - Του ίδιου, *Αρχαιολογικός χώρος* 45. - Του ίδιου, *Δίον. Η ανακάλυψη*, Αθήνα 1999, σ. 253-257. Για μια σύντομη αναφορά όλων των παραπάνω βλ. Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, *Η οχύρωση* 214 και σημ. 445. Επίσης, για μία νεότερη πραγματεία του θέματος με αναλυτική τεκμηρίωση βλ. Κ. Φραγκούλης, *Η επισκοπική βασιλική της πρωτοβυζαντινής πόλης του Δίου*, διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 57 κ.ε. (στο εξής: Κ. Φραγκούλης, *Επισκοπική Βασιλική*).

⁴ Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, *Η οχύρωση* 215 και σημ. 453-454 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία. Επίσης, βλ. Α. Μέντζος, Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική 159, όπου υποστηρίζει ότι αυτές οι κτηριακές φάσεις ίσως επεκτείνονται και άλλο χρονικά, καθώς και Κ. Fragoulis - D. Minasidis - A. Mentzos, Pottery from the Cemetery Basilica in the Early Byzantine City of Dion, στο *LRCW 4 Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean, Archaeology and archaeometry, The Mediterranean: a market without frontiers*, εκδ. Ν. Poulou-Papadimitriou - E. Nodarou - V. Kilikoglou, τ. I-II [BAR International Series 2616 (I-II)], Oxford 2014, τ. I, σ. 297-304.

⁵ Γ. Σωτηριάδης, *Τὸ μακεδονικὸν Δίον καὶ ἡ ἐγκατάστασις τῶν Γόθων παρὰ τὸν Ὀλυμπον, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος* 11 (1932) 445-471 (στο εξής: Γ. Σωτηριάδης, *Μακεδονικὸν Δίον*). - Α. Κωνσταντακοπούλου, *Ιστορική Γεωγραφία* 183. - Fanoula Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l' époque romaine* [Bulletin de Correspondance Hellénique, Supplément XVI], Athènes - Paris 1988, σ. 111 σημ. 46. - Δ. Παντεριμαλή, Δίον 52. - Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, Οχύρωση Όψιμης Αρχαιότητας 251. - Α. Μέντζος, Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική 160 κ.ε., όπου υποστηρίζει τη μεταφορά

δεδομένων και η παράθεσή τους σε μια λογική σειρά αντιβαίνουν σε αυτή την άποψη, καθώς προκύπτουν ενδείξεις συνέχισης της ζωής και για τους επόμενους αιώνες.

Έχει ήδη προταθεί η συνέχιση της κατοίκησης και στον 7^ο αιώνα⁶ μετά την προτεινόμενη οριστική ερήμωση του 6^{ου} αι. μ.Χ. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το ότι στον 7^ο αιώνα τοποθετείται επισκευαστική φάση της επισκοπικής βασιλικής της πόλης⁷ και, παράλληλα, αρχιτεκτονικά μέλη του ίδιου κτίσματος δύνανται να ενταχθούν σε αυτήν ακριβώς την ιστορική περίοδο⁸ (Εικόνα 2).

Στον 8^ο αι. μ.Χ. εντοπίζονται αρκετές αναφορές για το Δίον. Μία εξ αυτών βρίσκεται στους επισκοπικούς καταλόγους, όπου ο επικεφαλής της Εκκλησίας του Δίου παρουσιάζεται ακόμη κραταιός, κατέχοντας το προνόμιο να αναφέρεται πρώτος μετά τον επίσκοπο Λαρίσης, της επαρχίας «*δευτέρας Θετταλίας*»⁹. Παρά την κριτική στάση της έρευνας για την εγκυρότητα του περιεχομένου της παραπάνω πηγής¹⁰, για την περίπτωση του Δίου τώρα προστίθενται η αδιάφυστη νομι-

της επισκοπής στη γειτονική Κουντουριώτισσα. – Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, *Η οχύρωση* 214-215 και σημ. 455 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία, όπου όμως επισημαίνει ότι είναι ακόμη ανοιχτό το θέμα της οριστικής εγκατάλειψης του Δίου. – Δ. Μισίου, Βυζαντινή Πιερία 62-63. – Μ. Φαργκάνης, *Επισκοπή Δίου* 225.

⁶ Μ. Φαργκάνης, *Επισκοπή Δίου* 223.

⁷ Α. Μέντζος, *Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική* 159.

⁸ Βασιλική Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη, *Ο ανάγλυφος αρχιτεκτονικός διάκοσμος στη Θεσσαλία και Φθιώτιδα. Παλαιοχριστιανικά και πρώιμα μεσαιωνικά χρόνια* [Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών, Μελέτες 4], Βόλος 2012, σ. 119. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι η στενή χρονολόγηση τέτοιου είδους αρχιτεκτονικών μελών ενέχει κινδύνους, καθώς πολλοί παράγοντες, όπως η συντηρητικότητα του εργαστηρίου, το είδος του υλικού και η κατάσταση διατήρησης ενδέχεται να οδηγήσουν σε αστοχίες τον μελετητή.

⁹ J. A. A. Darrouzès (έκδ.), *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes* [Géographie Ecclésiastique de l'Empire Byzantin, Tome I], Paris 1981, 243.669 (στο εξής: J. A. A. Darrouzès [έκδ.], *Notitiae Episcopatum*). – Μ. Φαργκάνης, *Επισκοπή Δίου* 224 και σημ. 14.

¹⁰ Ιδίως παλαιότερα το περιεχόμενο του Τακτικού θεωρείτο εγκυρότερο και τοποθετείτο χρονικά στην περίοδο του Λέοντος Γ' Ισαύρου ή έστω μετά την κατάλυση του Εξαρχάτου της Ραβέννας (751). Η νεότερη έρευνα αναθεωρεί και το χρονολόγιστά τέλη του 9^{ου} αιώνα, θεωρώντας το περισσότερο ως ένα συμπλήρωμα παρά μια αξιόπιστη εκκλησιαστική πηγή. Τα νεότερα πορίσματα και συμπεράσματα συγκεφαλαιώνει η Ελισάβετ Χατζηαντωνίου, *Η Μητρόπολη Θεσσαλονίκης από τα μέσα του 8ου αι. έως το 1430. Ιεραρχική τάξη - εκκλησιαστική περιφέρεια - διοικητική οργάνωση* [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 42], Θεσσαλονίκη 2007, σ. 37-38 και 114, με σχετική βιβλιογραφία. Βέβαια, υπάρχει ισχυρός επιστημονικός αντίλογος στα παραπάνω, που υποστηρίζει ότι η Notitia 3 αποτελεί πράγματι αξιόπιστη ιστορική πηγή των χρόνων της Εικονομαχίας των Ισαύρων (8^{ος} αιώνας) όπως θεωρούνταν και παλαιότερα, βλ. Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη, *Η «εικονοκλαστική» Notitia 3 και το λατινικό πρότυπό της*, *Σήμερις* 10 (1996) 45-73, ιδιαίτερα σ. 46-65.

σματική μαρτυρία από την περιοχή του διατειχίσματος¹¹ και η πιθανή φάση χρήσης του επισκοπικού ναού¹².

Όσον αφορά τον 9^ο αιώνα δεν είναι γνωστά αρχαιολογικά κατάλοιπα μέχρι στιγμής, αλλά ούτε κάποια αναφορά στις πηγές. Δεν μνημονεύεται πλέον ο επίσκοπος Δίου, αλλά μόνο ο επίσκοπος Κίτρους υπό τον Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης¹³. Μοιάζει λογικό να υποτεθεί ότι η πόλη του Δίου, της οποίας ο επίσκοπος μέχρι πρότινος διέθετε προνόμια και οφίγια, δεν ερημώθηκε ξαφνικά και δια παντός, ώστε να πάψει να αναφέρεται. Αντιθέτως, έχει προταθεί από μελετητές ότι η επιρροή της επισκοπής και του ομώνυμου οικισμού εξασθένησε σταδιακά για κάποιους λόγους και τα πρωτεία ανέλαβε ο επίσκοπος Κίτρους, «ήτοι Πύδνης»¹⁴, την ανάπτυξη του οποίου ευνοούν τώρα οι συνθήκες¹⁵.

¹¹. Ειδικότερα, πρόκειται για νομισματικό θησαυρό που περιλαμβάνει κοπές του 7^{ου} και του 8^{ου} αιώνα και εντοπίστηκε στο διατείχισμα. Από τη θέση αυτή εκφράζω τις θερμές ευχαριστίες μου στον καθηγητή Βυζαντινής Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. κ. Α. Μέντζο, ο οποίος μου γνωστοποίησε αυτά τα δεδομένα που ο ίδιος επεξεργάζεται για την υπό δημοσίευση σχετική μελέτη του.

¹². Κ. Φραγκούλης, *Επισκοπική Βασιλική* 251.

¹³. J. A. A. Darrouzès (έκδ.), *Notitiae Episcopatum* 7.297. – Α. Αγγελόπουλος, *Η Εκκλησία Θεσσαλονίκης. Διαχρονική πνευματική ακτινοβολία της πόλεως στην Χερσόνησο του Αίμου ως Εξαρχίας, Βικαριάτου και Μητροπόλεως*, Θεσσαλονίκη 1995⁴, σ. 117. – Δ. Μισίου, Βυζαντινή Πιερία 54-55, όπου υποθέτει και έναν προγενέστερο ανταγωνισμό μεταξύ των δύο πόλεων με ζητούμενο την επισκοπική έδρα και 72-73 με τις σημειώσεις, όπου αναφέρονται και άλλες πρώιμες πηγές που μνημονεύουν τη θέση της Πύδνας. Επίσης, βλ. Π. Τζουμέρκας, *Επισκοπή Κίτρους* 229-231. – Μ. Φαργκάνης, *Επισκοπή Δίου* 224.

¹⁴. J. A. A. Darrouzès (έκδ.), *Notitiae Episcopatum* 278.296. – Δ. Μισίου, Βυζαντινή Πιερία 54-55. – Π. Τζουμέρκας, *Επισκοπή Κίτρους* 229-232, σημ. 3-18. – Μ. Φαργκάνης, *Επισκοπή Δίου* 224, σημ. 15.

¹⁵. Δεν αποτελεί μόνο φαινόμενο του περικου Δίου η απουσία μνημόνευσής του μετά τον 9^ο αι. μ.Χ. και αντ' αυτού η ανάδειξη και αναφορά μίας άλλης πόλης με μεταπρατικό χαρακτήρα. Ήδη από τους ύστερους αυτοκρατορικούς χρόνους και την Κωνσταντινεία περίοδο ο θεσμός της πόλης αρχίζει να αποσυντίθενται. Κρατικοί αξιωματούχοι και επιφανείς πολίτες δυστροπούν στην ανάληψη υποχρεωτικών καθηκόντων, όπως τη συντήρηση των τειχών, την επιλογή και τη μισθοδοσία ιατρών και ρητόρων, τη συντήρηση των λουτρών κ.ά.: στοιχεία, όμως, που συνέχουν τη ζωή μιας πόλης. Για το θέμα αυτό βλ. I. E. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού κράτους*, τ. Α': *Ιστορία πρώιμης Βυζαντινής περιόδου (324-565)*, Θεσσαλονίκη 1993⁵, σ. 702-708. Παράλληλα, οι πληθυσμοί φυλλοροούν προς όμορα και ισχυρότερα κέντρα, ιδίως όμως προς την Κωνσταντινούπολη, βλ. Δ. Μισίου, Βυζαντινή Πιερία 48-49, σημ. 54-55 με αναφορά στις πηγές. Ως ανασταλτικός παράγοντας της σταδιακής εγκατάλειψης των παλαιών μικρών κέντρων χρησιμοποιήθηκε και η ίδρυση των επισκοπών, των οποίων οι επικεφαλής έφθασαν αρκετές φορές στο σημείο να υποκαθιστούν κρατικές λειτουργίες. Ωστόσο, ούτε αυτή η ενέργεια δεν κατάφερε να ανατρέψει σε όλες τις περιπτώσεις τη φθίνουσα πορεία. Για το θέμα βλ. J. D. Mansi (έκδ.), *Sacrorum Conciliorum* τ. VII, σ.

Το Δίον μνημονεύεται και στον 10^ο αιώνα στο έργο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου *Περί θεμάτων*¹⁶. Το μεγάλο ζητούμενο είναι αν η αναφορά αυτή ανταποκρίνεται στην πραγματική υπόσταση του οικισμού κατ' εκείνη την ιστορική περίοδο¹⁷ ή αν πρόκειται για αυτούσια μεταφορά/μεταγραφή χωρίου, όχι σύγχρονου του έργου, αλλά ερασιζόμενου από παλαιότερη πηγή¹⁸.

365, 378, 389 και 397. – Βλ. Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Α': *Απ' αρχής μέχρι την Εικονομαχία*, Αθήνα 1997², σ. 179 κ.ε. (στο εξής: Βλ. Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία*). Επίσης, για την ενδεχόμενη απόπειρα εφαρμογής της επιλογής αυτής και σε μικρότερες διοικητικές ενότητες και για τον ρόλο του χωρειπισκόπου, βλ. Κ. Α. Βαβούσκος, *Εγχειρίδιον εκκλησιαστικού δικαίου*, Θεσσαλονίκη 1986⁴, σ. 272. – Βλ. Φειδάς, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 189. – Πρ. Ι. Ακανθόπουλος, *Κώδικας ιερών κανόνων (κείμενο – ερμηνεία – σχόλια) και εκκλησιαστικής νομοθεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη 2006³, σ. 54-55, Κανών 8, Α' Οικουμενικής Συνόδου. – Π. Τζουμέρκας, *Επισκοπή Κίτρους 231-232 και σημ. 16*. Όμως, το θέμα είναι πιο σύνθετο, καθώς ενέχεται και η πρόβλεψη για ενσωμάτωση στην κανονική ιεραρχία παλαιών αιρετικών μελών, όπως σαφώς μνημονεύει ο όγδοος κανόνας της Α' Οικουμενικής Συνόδου. Ακόμη, για τον θεμελιώδη ρόλο του επισκόπου σε πλείστα δημόσια και κοινωφελή έργα της πόλης, όπως στην ανοικοδόμηση/επισκευή τειχών, λουτρών, στοών κ.ά., όπως αυτός ανιχνεύεται μέσα από πρωτογενείς πηγές (επιγραφές ή μνημεία), βλ. Άννα Αβραμέα, *Ο Επίσκοπος και η πόλη. Τα κοσμικά κτίσματα, Βυζαντινά 7 (1987) 77-89*, σποράδην με παράθεση πηγών και άλλων σχετικών τεκμηρίων. Παρόλα αυτά, υπερπληθώρα αρχαιότατων πόλεων έσβησαν δια παντός, όχι μόνο στον ελλαδικό αλλά και στον ιταλικό-δυτικό και τον μικρασιατικό χώρο. Οι παλαιότερες θεωρίες, οι οποίες απέδιδαν αυτό το φαινόμενο στις βαρβαρικές επιδρομές, έχουν πλέον αποδυναμωθεί, καθώς διαπιστώνεται ότι αντίστοιχα γεγονότα δεν υπήρξαν για πολλές πόλεις. Πρόκειται πιθανόν για έναν συνδυασμό παραγόντων με κυρίαρχο την προϊούσα αστάθεια και δημογραφική κάμψη, τη νέα πολιτικοοικονομική διευθέτηση της εγγείας ιδιοκτησίας και την επιρροή, κατά περιπτώσεις, από φυσικές καταστροφές ή άλλα εσωτερικά γεγονότα της περιόδου. Για το θέμα επίσης βλ. Α. Σινάκος, *Άνθρωπος και περιβάλλον στην πρωτοβυζαντινή εποχή, 4ος-6ος αι.* [Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών 3], Θεσσαλονίκη 2003, πολλαχού και σποράδην ιδίως σ. 105-107 και 142. Για την υπόδειξη αυτής της βιβλιογραφικής σημείωσης ευχαριστώ την καθηγήτρια κ. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα. Σε αυτήν την προβληματική φαίνεται ότι εντάσσεται και η αρχαία πόλις του Δίου, της οποίας το όνομα δεν συναντάται πλέον, αλλά αντ' αυτού απαντάται το νέο κέντρο της περιοχής το Κίτρος/Πύδνα, βλ. Δ. Μισίου, *Βυζαντινή Πιερία 42-51*, με αναλυτική βιβλιογραφία επί του θέματος.

¹⁶. *Costantino Porfirogenito, De Thematis. Introduzione - Testo critico - Commento*, έκδ. Α. Pertusi [Studi e Testi 160], Città del Vaticano 1952, XVII.2, 34.

¹⁷. Μ. Φαργκάνης, *Επισκοπή Δίου 224*.

¹⁸. Από παλαιά η αξία της πληροφορίας αυτής είχε απαξιωθεί, αφού ήδη από το 1932 ο Σωτηριάδης, αναφερόμενος σε αυτό το συγγραφικό έργο, επισημαίνει ότι «τὸ πόνημα τοῦτο δὲν ἦταν καμία σύγχρονη γεωγραφία τοῦ κράτους» και παρακάτω χαρακτηρίζει τα περιεχόμενά του ως «ἀπανθίσματα καὶ ἀντιγραμμένα πράγματα ἀπὸ γεωγραφικὰ βοηθήματα παλαιοῦ, λησμονημένου καιροῦ», βλ. Γ. Σωτηριάδης, *Μακεδονικὸν Δίον 446*. Προς αυτήν την κατεύθυνση προσανατολίζονται και νεότεροι μελετητές, βλ. Σ. Πινηγάτογλου, *Οι λύχνοι 15 σημ. 12*, όπου αναφέρει ότι «Δεν θεωρούμε τελευταία την αναφορά του Δίου στον Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητο,

Από τότε μέχρι και τον 14^ο αιώνα, οπότε εντοπίζεται η επόμενη αναμφισβήτητη ένδειξη του οικισμού, δεν έχει γίνει γνωστό κάποιο άλλο τεκμήριο, αφήνοντας ελεύθερο το έδαφος για την πλήρη ανάπτυξη της θεωρίας περί διάλυσης και ερημώσεως του Δίου. Ωστόσο, η άποψη αυτή χωλαίνει, καθώς δεν λαμβάνει υπ' όψιν ορισμένους βασικούς παράγοντες. Η περιοχή όπου θα εντοπίζονταν τα στρώματα των μεταγενέστερων φάσεων κατοίκησης, δηλαδή το μεγαλύτερο μέρος του παλαιοχριστιανικού οικισμού, λιθολογούνταν αδιάλειπτα¹⁹ και το εκμεταλλεύονταν γεωργοκτηνοτροφικά²⁰. Από τον 19^ο αιώνα δε και εξής, η γεωργοκτηνοτροφική εκμετάλλευση ήταν εντατική με αποτέλεσμα την οριστική καταστροφή των ανώτερων και οψιμότερων στρωμάτων.

Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί η εξαφάνιση ολόκληρου εκτεταμένου αρχαίου οικοδομήματος, το οποίο είδε ο W. M. Leake κατά το 1806²¹. Μέχρι την έναρξη της πανεπιστημιακής έρευνας είχε

Περί Θεμάτων, 2, αν και αποτελεί οψιμότερη πηγή, επειδή οφείλεται πιθανότατα σε αντιγραφή παλαιότερου κειμένου».

¹⁹ Η επανάχρηση του έτοιμου δομικού υλικού του Δίου άρχισε πριν από την οριστική εγκατάλειψή του, όπως φαίνεται από μεταφορά αρχιτεκτονικών μελών στην Κουντουριώτισσα, και συνεχίστηκε αδιάλειπτα μέχρι τους νεότερους χρόνους. Κυριότερα σημεία από τα οποία γινόταν η λιθορπαγή ήταν τα τείχη και τμήματα του βόρειου νεκροταφείου. Το γεγονός αυτό επισήμανε και ο πρώτος συστηματικός ανασκαφείς του Δίου, Σωτηριάδης, που εντόπισε τα αρχαία μέλη στη γειτονική Καρίτσα, η οποία ως ελεύθερο χωριό είχε το προνόμιο να ανοικοδομεί λίθινα οικήματα, βλ. Γ. Σωτηριάδης, *Άνασκαφή Δίου 76-77*. - Γ. Σωτηριάδης, *Άνασκαφή Δίου Μακεδονίας, Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* 86 (1931) 43-55, σ. 44, όπου περιγράφει με τα μελανότερα χρώματα την κατάσταση της λιθορπαγής και τονίζει ότι ακόμη και κατά τη διάρκεια των ανασκαφικών ερευνών συνέχιζαν να καταστρέφουν τα μνημεία και να παρακρατούν ακόμη και τις μη χρησιμοποιηθείσες στην ανοικοδόμηση αρχαιότητες στο εσωτερικό των αυλών τους, καταλήγοντας ότι: «*τελεσφόρον γενικωτέραν ένεργειαν παρά τοις χωρικοις ανάγκη είναι ν' άσκηθῆ βία ...*».

²⁰ Επίσης, οι πλέον επίμαχες περιοχές, στις οποίες θα αναμέναμε βυζαντινά ή μεταβυζαντινά κατάλοιπα, δηλαδή η θέση του παλαιοχριστιανικού οικισμού, η θέση του Παταβρησίου του 15^{ου} αιώνα, το Κάστρο των εντόπιων και οι πέριξ θέσεις, χρησιμοποιούνταν για κτηνοτροφικούς και γεωργικούς σκοπούς εντατικά από τις οικογένειες Κρεμέτη, Καζακλάρη και Τσουρέκα τουλάχιστον από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, αν όχι πρωθύστερα, εξαλείφοντας τις όποιες σχετικές, ταπεινές ούτως ή άλλως, κτηριακές ενδείξεις. Και πάλι οι ποσοφωρικές μαρτυρίες επιβεβαιώνονται, καθώς συνδυάζονται με τις γραπτές αναφορές, οι οποίες σημειώνουν την εντατική καλλιέργεια αυτών των θέσεων μέχρι και την τρίτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, βλ. Γ. Σωτηριάδης, *Άνασκαφή Δίου* 80, 82, 85 και 89.

²¹ Ο Leake αναφέρει τα θεμέλια ενός μεγάλου οικοδομήματος μεταξύ του θεάτρου και του «νερού» (κατά πάσα πιθανότητα η έτι υπάρχουσα λιμνίσκη Βούλη), βλ. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. I-IV, London 1835, τ. III, σ. 409, όπου σημειώνει: «*Below the theatre, on the edge of the water, are the foundations of a large building, and a detached stone which seems to have belonged to a flight of steps*» (στο εξής: W. M. Leake, *Travels*).

εξαφανιστεί κάθε ένδειξη του συγκεκριμένου οικοδομήματος εξ' αιτίας της εντατικής άρωσης της περιοχής από μια και μόνον οικογένεια, η οποία μάλιστα παραπονείται για τον «γεμάτο παλιοντούβαρα» αγρό της²². Επιπροσθέτως, κατά την ανασκαφή της βασιλικής της Αγοράς του Δίου, πλησίον της *curia*, περιοχή καλλιεργούμενη μέχρι και τον 20^ο αιώνα, τα ανώτερα στρώματα είχαν σαρωθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε στο επίπεδο των δαπέδων του ρωμαϊκού κτηρίου εντοπίζονταν ευρήματα της περιόδου της τουρκοκρατίας. Ακόμη, οι παλαιότερες, θησαυροθηρικές κυρίως, σαρώσεις της περιοχής από Ευρωπαίους περιηγητές και Οθωμανούς θησαυροθήρες κατέστρεψαν κατάλοιπα πολύ μνημειακότερα των αναμενόμενων ταπεινών βυζαντινών τοιχίων²³.

Επίσης προς την κατεύθυνση αυτή συνέβαλαν οι πλημμελείς, σε μεγάλο βαθμό, αρχαιολογικές έρευνες των αρχών του 20^{ου} αιώνα, λόγω των αντιλήψεων της εποχής. Οι πρώτοι ανασκαφείς σε πολλές περιπτώσεις διατροπούσαν καταστροφικά τα ανώτερα στρώματα αναζητώντας ευρήματα της κλασικής αρχαιότητας που θα ανταποκρίνονταν στο πνεύμα της εποχής. Εξάλλου, σε ένα από τα δημοσιεύματα ακριβώς αυτής της περιόδου, ο τότε ανασκαφέας του Δίου, Σωτηριάδης, βεβαιώνει ξεκάθαρα με τα γραφόμενά του ότι εντόπισε στρώματα και κτίσματα μεταγενέστερων περιόδων. Με αποπλιστική ειλικρίνεια σημειώνει ότι θα ήταν αφύσικο να παρέμενε έρημη και ανεκμετάλλευτη μία τόσο πλούσια θέση. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «*Εδώ κ' εκεί εντός των έρειπιών κάτι φαίνεται ότι έξ αυτών τούτων ακριβώς ξαναχτίσθηκέ ποτε πρὸς κάποιον πρόχειρον ἢ καὶ διαρκέστερον ἴσως οἰκοδο-*

²². Τη συγκεκριμένη περιοχή, όπως επίσης και το κοίλο του θεάτρου, εκμεταλλεύονταν γεωργικά τουλάχιστον από τα τέλη του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα η οικογένεια Διαμαντή και ο Σωτηριάδης αναφέρει: «*Σήμερον καὶ τῆς ὀρχήστρας ἡ θέσις εἶναι ἀγρὸς καλλιεργημένος*», βλ. Γ. Σωτηριάδης, *Ἀνασκαφή Δίου* 78.

²³. Ενδεικτικό είναι το επεισόδιο που διασώζει ο Clarke, σύμφωνα με το οποίο κάποια χρόνια πριν την επίσκεψή του κάποιοι Ευρωπαίοι περιηγητές, ενδεχομένως αρχαιολόγοι (ακαθόριστα αναφέρονται ως Φράγκοι), προσέγγισαν τα ερείπια του Δίου/Μαλαθριάς, συλλέγοντας απόγραφα επιγραφών και ερευνώντας τις αρχαιότητες. Ο Αγάς της περιοχής, δρώντας σαν το αρχέτυπο του Ανατολίτη δυνάστη και θορυβούμενος ότι οι ξένοι αναζητούν θησαυρό στα χαλάσματα ή ωφελούνται αυτοί με κάποιο τρόπο και όχι ο ίδιος, διέταξε την παντελή καταστροφή όσων περισσότερων αρχαιοτήτων. Μόνο ένα φτωχό τμήμα των θρυμματισμένων μαρμάρινων έργων που απέμεινε παρερρομμένο στις οδούς της Κατερίνης (*soros*) μάγευε τους επόμενους περιηγητές με την κομματιασμένη ομορφιά του, βεβαιώνοντας την οριστική απώλεια της εξαιρετικής τέχνης. Εάν τέτοια τύχη είχαν τα μαρμάρια μέλη, ευκόλως δύναται κανείς να υποθέσει τί θα συνέβη στα χθαμαλότερα βυζαντινά κατάλοιπα σε κάποιες από τις τόσες λησμονημένες ή άγνωστες κατοικήσιμες του χώρου, βλ. E. D. Clarke, *Travels in Various Countries of Europe Asia and Africa. Part the second: Greece, Egypt and the Holy Land (section the third)*, London 1816, σ. 317-318: «*In the middle of the town we saw a Soros of white marble ...*».

μικὸν σκοπὸν. Διότι καλύβες καὶ μάνδρες δὲν λείπουν καὶ ἀπὸ ἐρημιό-
τοπους ἔρημος ὁμῶς ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ εἶχε μείνῃ οὔτε ἐπὶ στιγμὴν
ἓνας τόσον πλούσιος τόπος»²⁴. Ὅλα τα παραπάνω στοιχεῖα, μα ιδίως ἡ
τελευταία αναφορά του Σωτηριάδη, επιβάλλουν νὰ θεαθῆ με τελείως
διαφορετικὸ βλέμμα ἡ ἀποψη περὶ ολικῆς ἐρημώσεως του Δίου καὶ πα-
ντελοῦς ἐγκατάλειψής του.

Ακόμη καὶ ἀν παραβλεφθοῦν ὅλα τα παραπάνω στο σύνολό τους,
εἶναι γεγονός ὅτι υπάρχουν ἐκτεθειμένα στο Μουσεῖο του Δίου ευρή-
ματα που ἐντάσσονται σε αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν περίοδο (10^{ος} αἰῶνας καὶ
ἐξῆς). Τα συγκεκριμένα ευρήματα δὲν ἐπιδέχονται διακυμάνσεις ὡς
πρὸς τὴν χρονολόγησή τους, καθὼς πρόκειται γιὰ καλῆς διατήρησης
νομίσματα Βυζαντινῶν αυτοκρατόρων²⁵.

Τὸ ἐπόμενο ἀσφαλές στοιχεῖο που διαθέτουμε εἶναι ὁ ναὸς του
Αγίου Δημητρίου Μαλαθριάς. Ὁ ναὸς βρῖσκεται ἀνατολικά τῆς ἀρχαί-
ας πόλεως καὶ του σύγχρονου οικισμού, στα ὅρια θέσεων γνωστῶν
παλαιότερα ὡς Παλιοχώρι καὶ κατόπιν ὡς Μπαξέδες. Πρόκειται γιὰ
μονόχωρο δρομικὸ ναὸ με τρίπλευρη ἐξωτερικά ἀψίδα καὶ στοὰ στα
νότια²⁶. Τὸ κτίσμα δὲν ἔχει τύχει μέχρι σήμερα συστηματικῆς μελέτης,
παρότι ἤδη ἀπὸ τις ἀρχές του 20^{ου} αἰῶνα ὁ ἐπίσκοπος Κίτρου
Παρθένιος τὸ συμπεριέλαβε σε σχετικὸ δημοσίευσμά του²⁷. Ἐκτοτε

²⁴ Γ. Σωτηριάδης, *Μακεδονικὸν Δίον* 452.

²⁵ Με το υπ' ἀρ. πρωτ. 3821/10-8-15 ὁ γράφων αἰτήθηκε ἀπὸ τὴν Εφορεία
Αρχαιοτήτων Πιερίας τὴ μελέτη του συγκεκριμένου νομισματικῶν υλικῶν.

²⁶ Γιὰ τὴν κάτοψη του ναοῦ, ὅπως σωζόταν μέχρι τότε, πρὶν τις καθαιρέσεις καὶ
αφαιρέσεις τις 9ης Ε.Β.Α., βλ. Εὐτυχία Κουρκουτίδου - Χρυσάνθη Τσιούμη, *Ἅγιος Δη-
μήτριος Μαλαθριάς, Αρχαιολογικὸν Δελτίον* 34 (1979) Β2 289-290 καὶ πίν. 124-126β,
ιδίαιτερα σ. 289 με διαγραμμισμένες τις διαφορετικῆς φάσεις (στο ἐξῆς: Εὐ. Κουρκουτί-
δου - Χρ. Τσιούμη, *Ἅγιος Δημήτριος Μαλαθριάς*). Γιὰ τὴν υπάρχουσα κατάσταση, βλ.
Στυλιανὴ Β. Σαμπανοπούλου, *Δίκτυο Αρχαιολογικῶν Χώρων καὶ Μνημείων Κεντρι-
κῆς Μακεδονίας (Νομοὶ Θεσσαλονίκης-Κιλκίς-Πιερίας). Πρόσωπο καὶ χαρακτήρας*,
γεν. εποπτ. - συντ. Χ. Μπακιτζῆς [Τετράδια Αρχαιολογίας 5], Θεσσαλονίκη 2007, σ.
360, σχ. 106 (στο ἐξῆς: Στ. Β. Σαμπανοπούλου, *Δίκτυο Αρχαιολογικῶν Χώρων*).

²⁷ Π. Βαρδάκας, *Περιγραφή κυρίως ἐννέα ἐτῶν τουρκοκρατίας τῆς Περιφέρειας
Ἐπισκοπῆς Κίτρου. Ἀπὸ τοῦ 1902-1913. Τοπογραφικὴ καὶ ἠθικοθρησκευτικὴ μετὰ
ἱστοριογεωγραφικῶν παρατηρήσεων*, Ἀθήναις 1918, σ. 110 καὶ 112 (στο ἐξῆς: Π.
Βαρδάκας, *Περιγραφή Ἐπισκοπῆς Κίτρου*). Παρότι ὁ ναὸς εἶναι δημοσιευμένος ἤδη
ἀπὸ δεκαετίες, ὁ γράφων ἐνημέρωσε ἀπὸ τα τέλη του 2014 τὴν Προϊσταμένη τῆς Εφο-
ρείας Αρχαιοτήτων Πιερίας Δρ. Ἐλ. Παπασταύρου, καὶ τὴν Τμηματάρχη Βυζαντι-
νῶν μνημείων καὶ χώρων Εὐ. Δουλγκέρη, γιὰ τὴν ἐκκρεμοῦσα ἀπὸ το 2008 μελέτη του
γιὰ τον ναὸ. Ἐπιπροσθέτως, ὁ γράφων με το υπ' ἀρ. πρωτ. 3821/10-8-15 ἔγγραφο τῆς
Εφορείας Αρχαιοτήτων Πιερίας αἰτήθηκε τὴν δημοσίευση του σχετικῶν υλικῶν. Ἀκό-
μη, ὁ γράφων συνέταξε τὴν ἐκθεση τεκμηρίωσης γιὰ τὴν κήρυξη του ναοῦ Αγίου Δη-
μητρίου Μαλαθριάς ὡς μνημείου ἀπὸ κοινού με τὴν Τμηματάρχη Βυζαντινῶν μνημείων
καὶ χώρων κ. Εὐ. Δουλγκέρη (υπ' ἀρ. πρωτ. 4972/7-10-15), ἐνὸς προγραμματίσθηκε καὶ
ἡ καταγραφή τῆς σκευῆς του.

εντοπίζονται μόνο μικρές αναφορές για αυτό και η, μερικώς καταγεγραμμένη, προφορική παράδοση που το τοποθετεί στο κέντρο καλυβικού οικισμού χωρικών, ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα²⁸.

²⁸ Ο επίσκοπος Παρθένιος αναφέρεται στο μνημείο και στον εξωραϊσμό που υπέστη επί των ημερών του. Το πλέον σημαντικό, όμως, είναι ότι γράφει κατά λέξη: «*Ο ιερός ναός τοῦ χωρίου φέρει χρονολογίαν 1118, αἱ δὲ ἱεραὶ εἰκόνες αὐτοῦ 1844*» (!), βλ. Π. Βαρδάκας, *Περιγραφή Επισκοπῆς Κίτρους* 110 και 112. Με αφορμή τις καθαιρέσεις των νεότερων χρόνων από την 9η Ε.Β.Α. πρώτες ασχολήθηκαν με το μνημείο οι Κουρκουτίδου και Τσιούμη, για το οποίο πρότειναν χρονολόγηση στην «*πρώιμη μεταβυζαντινὴ εποχῆ*», βλ. Ευ. Κουρκουτίδου - Χρ. Τσιούμη, Άγιος Δημήτριος Μαλαθριάς 289-290 και πίν. 124-126β. Υπό την καθοδήγησή τους εκπονήθηκε η πρώτη σχεδιαστική αποτύπωση και η μοναδική που περιέχει τις διαφορετικές φάσεις. Ακόμη, επισήμαναν την ύπαρξη τοιχογραφιών στο εξωτερικό, αλλά και στο εσωτερικό, τονίζοντας ότι πρέπει να συντηρηθούν και αναμένοντας από τότε να εισακουστούν. Επίσης, βλ. Α. Αγγελόπουλος, Ἡ ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος καὶ οἱ ἀρχιερατεύσαντες ἐν αὐτῇ, στο *Τιμητικὸν Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Κίτρους Βαρνάβαν ἐπὶ τῇ 25ετηρίδῃ τῆς Ἀρχιερατίας τοῦ*, Ἀθήνα 1980, σ. 45-82, ἐδῶ 52-53 και 69-71, εικ. 7-10, ο οποίος πρώτος ἔκανε γνωστή στην ἔρευνα την επιγραφή του μνημείου και τη μετέφερε πληρέστερα, καθώς τότε σωζόταν καλύτερα (στο ἐξῆς: Α. Αγγελόπουλος, Ἡ ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος). Επίσης, χρονολόγησε τις τοιχογραφίες του νάρθηκα (φαίνεται πως ούτε ακόμη αυτός δεν κατάφερε να ξετάσει τις τοιχογραφίες του εσωτερικού) στο ἄ μισό του 18^{ου} αιώνα και πρότεινε ασφαλή ταύτιση του αναφερόμενου στην επιγραφή Νεοφύτου με τον γνωστό επίσκοπο του Πλαταμώνα και τεκμηριωμένα τα ὄρια θητείας του. Ωστόσο, δεν ασχολήθηκε καθόλου με τη νεότερη επιγραφή του 20^{ου} αιώνα, αν και διατηρούνταν πολύ μεγαλύτερο τμήμα της και σε καλύτερη κατάσταση από ότι σήμερα. Ο Παπαζώτος ασχολήθηκε εκτενέστερα με το μνημείο, πρότεινε τη χρονολόγησή του στον 15^ο αιώνα και μετέγραψε το μεγαλύτερο τμήμα της επιγραφῆς του Νεοφύτου, βλ. Θ. Ν. Παπαζώτος, Τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία της Πιερίας, *Παρουσία. Περιοδικὴ ἔκδοση λαϊκῆς ἐπιμόρφωσης Νομοῦ Πιερίας* 1 (1984) σ. 38 (στο ἐξῆς: Θ. Ν. Παπαζώτος, Μνημεία της Πιερίας). - Του ἴδιου, Μεσαιωνικὴ τοπογραφία του νομοῦ Πιερίας, *Ιστοριογεωγραφικά* 1 (1986) 29-42, σ. 32 και σημ. 9 (στο ἐξῆς: Θ. Ν. Παπαζώτος, Μεσαιωνικὴ τοπογραφία Πιερίας). - Του ἴδιου, Η μεταβυζαντινὴ ζωγραφικὴ στην Πιερία, στο *Οἱ ἀρχαιολόγοι μιλοῦν γιὰ τὴν Πιερία: 28-29 Ἰουλίου καὶ 4-5 Αυγούστου 1984*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 68 και εικ. 13. Ο Κατσαρός μετέφερε και αυτός μεγάλο τμήμα της επιγραφῆς του Νεοφύτου με μερικές ασυνέχειες. Ωστόσο, μετέγραψε και τη νεότερη επιγραφή του 20^{ου} αιώνα, ἐπίσης με ὀρισμένες ασυνέχειες/λάθη, βλ. Β. Κατσαρός, Η ἀνάγκη γιὰ μιὰ συγκέντρωση βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἐπιγραφῶν της Πιερίας σ' ἓνα corpus, στο *Η Πιερία στα Βυζαντινὰ καὶ Νεότερα Χρόνια* 3, σ. 75-131, ἐδῶ 84 και 108. Ο Κουκούδης ἀντλήσε στοιχεῖα κυρίως ἀπὸ τον Παπαζώτο και ἀναφέρθηκε γενικὰ στην ἐπιγραφή και ἰδίως στη χρονολόγηση του μνημείου στον 15^ο αιώνα. Επίσης, συσχέτισε τη χρονολόγηση αὐτὴ με τον τότε οικισμό της Μαλαθριάς, βλ. Α. Ι. Κουκούδης, *Οἱ Ολύμπιοι Βλάχοι καὶ τὰ Βλαχομογλενά. Μελέτες γιὰ τους Βλάχους* 3, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 149 (στο ἐξῆς: Α. Ι. Κουκούδης, *Ολύμπιοι Βλάχοι*). Η Σαμπανοπούλου περιγράφει εκτενέστερα και πληρέστερα το μνημείο, το οποίο χρονολογεί σε στενότερα πλαίσια με βάση και ἄλλα συγκριτικὰ παράλληλα. Επίσης, σε αὐτὸ τὸ ἔργο ὑπάρχουν σχετικὲς πληροφορίες και γιὰ τὴν εικονογράφηση του εσωτερικού. Παράλληλα, ἀναφέρεται ἐπιγραμματικὰ ἡ σύνδεση του μνημείου με τους παλαιότερους και νεότερους οικισμούς, ἐνῶ ὑπάρχει ἡ δεύτερη και πιο πρόσφατη ἀποτύπωση της ὑπάρχουσας κατάστασης του μνημείου, βλ. Στ. Β. Σαμπανοπούλου, *Δίκτυο Ἀρχαι-*

Παλαιότερα δύο μελετητές έχουν τοποθετήσει το μνημείο στον 15^ο αιώνα, αναφερόμενοι όμως εν συντομία σε αυτό²⁹. Ωστόσο, η μη συνέχιση της συστηματικής μελέτης είχε σαν αποτέλεσμα την παραγνώριση της χρονολόγησης και την ένταξη του μνημείου, σε πρόσφατες μελέτες, ακόμη και στον 18^ο αιώνα³⁰.

Ωστόσο, η προσεκτικότερη παρατήρηση του ναού κατά τη διάρκεια επιτόπιας εξέτασής μας τον Μάιο του 2009 αποκάλυψε ένα απολύτως άγνωστο μέχρι τότε εύρημα, το οποίο δίνει νέα τροπή στη θέαση του συγκεκριμένου ζητήματος. Ο ναός απέκτησε κατά τον 18^ο αιώνα αγιογράφηση στη δυτική, τότε εσωτερική και νυν εξωτερική, πλευρά³¹ με θέμα τη συνήθη κατά την περίοδο και για τον συγκεκριμένο χώρο του ναού Τελική Κρίση³². Στα δεξιά όποιου στέκεται μπροστά στη

ολογικών Χώρων 234 και 360, σχ. 106. Η Πουλάκη-Παντερμαλή κάνει μία σύντομη μνεία στον ναό, τοποθετώντας την ανοικοδόμησή του στον 18^ο αιώνα, βλ. Έφη Πουλάκη-Παντερμαλή, *Μακεδονικός Όλυμπος. Μύθος-ιστορία-αρχαιολογία*, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 109 (στο εξής: Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, *Μακεδονικός Όλυμπος*).

²⁹. Θ. Ν. Παπαζώτος, *Μνημεία της Περείας* 38. – Του ίδιου, *Μεσαιωνική τοπογραφία Περείας* 32. Η Σαμπανοπούλου αναφέρει τη συγκεκριμένη χρονολόγηση, σημειώνοντας, όμως, ότι δεν συνοδεύεται από αρκετά υποστηρικτικά στοιχεία. Προς αυτή την κατεύθυνση προτάσσει τα χαρακτηριστικά της διαμόρφωσης και της δόμησης του κτηρίου με συγκριτικά παράλληλα, προτείνοντας ένα πιο περιορισμένο χρονικό πλαίσιο ανοικοδόμησης, μεταξύ 14^{ου} και α΄ τετάρτου 15^{ου} αιώνα, βλ. Στ. Β. Σαμπανοπούλου, *Δίκτυο Αρχαιολογικών Χώρων* 234 και σημ. 15.

³⁰. Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, *Μακεδονικός Όλυμπος* 109.

³¹. Η αγιογράφηση της δυτικής πλευράς πραγματοποιήθηκε επί επισκοπείας του «κυρ Νεοφύτου», όπως πληροφορούμαστε από την επιγραφή. Για διεξοδική ανάλυση του θέματος βλέπε παρακάτω σημ. 48 και 49.

³². Π. Λ. Βοκοτόπουλος, *Μονή Σέλτσου, Αρχαιολογικόν Δελτίον* 22 (1967) Β2 355-357, σ. 357 και πίν. 265-266α (στο εξής: Π. Λ. Βοκοτόπουλος, *Μονή Σέλτσου*). – Χαρίκλεια Κοιλιάκου, Αράχωβα, Ναός Αγίου Ιωάννου Προδρομίου, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 53 (1998) Β1 96. Αναλυτικά, όμως, για τις παραστάσεις και όλες τις πιθανές θέσεις των Κολασμένων στη διακόσμηση του ναού βλ. Γ. Αντουράκης, *Ελληνική χριστιανική επιγραφική*, Αθήνα 1988, σ. 108 κ.ε. Τελείως ενδεικτικά αναφέρονται κάποια μνημεία με ανάλογη διακόσμηση στο συγκεκριμένο τμήμα του ναού περίπου αυτής της περιόδου, όπως ο ναός του Αγίου Γεωργίου Αμπελακίων του 1721, το συγγενέστερο με το υπό εξέταση μνημείο (βλ. Ευτυχία Πρ. Κουρκουτίδου, Ναός Αγίου Γεωργίου Αμπελακίων, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 22 [1967] Β2 309), η ιστορική Μονή Σέλτσου (βλ. Π. Λ. Βοκοτόπουλος, *Μονή Σέλτσου* 357, πίν. 265 και 266α), ο ιερός ναός Αγίου Γεωργίου Ελευθεροχωρίου (τέως Ζαγορτσάς), ίσως του τέλους του 18^{ου} αιώνα, με ενδιαφέρουσες «κατηγορίες» κολασμένων, όπως ο *γιδοκλέπτης*, ο *παραυλακιστής* κ.ά. (βλ. Δ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ελευθεροχώρι, Άγιος Γεώργιος, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 30 [1975] Β2 226-227), ο ιερός ναός Γενέσιου της Θεοτόκου στο Σιστρούνι της Λάκκας Σουλίου Ιωαννίνων, όπου επίσης οι κολασμένοι έχουν καλυφθεί από νεότερα αβαστοεπιχρίσματα (βλ. Δ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Σιστρούνι Λάκκας Σουλίου Ιωαννίνων, Γενέσιο Θεοτόκου, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 30 [1975] Β2 227-228), ο ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου που αποτελεί το καθολικό της Μονής Στούπαινας και φέρει αγιογράφηση του 18^{ου} αιώνα, όπου οι κολασμένοι αποδίδονται στο κατώτερο τμήμα (βλ. Βαρβάρα

δυτική θύρα με σκοπό την είσοδό του στον ναό εντοπίζεται σημαντικό ακιδογράφημα (Εικόνα 3). Συγκεκριμένα το ακιδογράφημα βρίσκεται δίπλα από την απεικόνιση της κάτω σιαγόνας του Βύθιου Δράκοντα, όπου καταλήγει ο πύρινος ποταμός και εξεμείται αποτρόπαιος δαίμων. Η ακριβής μεταγραφή του είναι:

Παλεο έτος 1315³³ έτος της εκκλισίας //
ευρέθην εις το έτος //
1896

Κατόπιν ακολουθεί σχετική αριθμητική πράξη. Το περιεχόμενο της σύντομης αυτής αναφοράς είναι σπουδαιότατο. Αναφέρει ότι η χρονολογία κτίσης του ναού είναι ο 14^{ος} αιώνας, προφανώς από κάποιο σχετικό στοιχείο, απολύτως άγνωστο ή χαμένο πλέον, το οποίο προέκυψε κατά το 1896, έτος ενδεχόμενης ανακαινιστικής φάσης του ναού³⁴.

Το φαινόμενο εντοπισμού του αρχικού έτους ανοικοδόμησης σε κάποια οψιμότερη φάση και η μνημόνευσή του ακόμη και σε μεταγενέστερο ή και άλλο κτίσμα δεν είναι κάτι ξένο ή ασυνήθιστο· κάθε άλλο. Είναι δυνατόν να αναφερθούν, από την περιοχή της Πιερίας και μόνον, αρκετά μνημεία στα οποία συμβαίνει αυτό³⁵. Ακόμη και η μνη-

N. Παπαδοπούλου, Μονή Κοίμησης Θεοτόκου Στούπαινας, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 47 [1992] Β1 310-311) και ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στα Πλαίσια Ιωαννίνων, κτίσμα και αγιογράφηση του 1664, στη διάθρωση του εσωτερικού της οποίας υπάρχουν συγγένειες, όμως σε αυτόν τον ναό της Θεοτόκου προστίθεται μια ακόμη διακοσμητική ζώνη κάτω από τους ολόσωμους αγίους (βλ. Βαρθάρα Ν. Παπαδοπούλου, Κοίμηση της Θεοτόκου, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 47 [1992] Β1 311-312, πίν. 91γ).

³³ Η αναγραφή του έτους με αραβικούς αριθμούς και από τη Γέννηση του Χριστού δεν είναι κάτι που πρέπει να ξενίζει. Σχετικά με το ελληνοαραβικό αριθμητικό σύστημα, όπως απαντάται ιδίως στα χειρόγραφα βλ. Δ. Πολίτης, Παλαιογραφικά σημειώματα, *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* 8 (1931) 39-40. Επίσης, ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της περίπτωσης της Μονής της Πέτρας, όπου υπήρχε η χρονολογία του μνημείου σε επιγραφή με ελληνικούς χαρακτήρες και από κτίσεως κόσμου, αλλά μεταφέρθηκε το περιεχόμενό της με αραβικούς αριθμούς και από Γεννήσεως Χριστού, βλ. Δ. Παπάζης, Άγνωστες πληροφορίες για τη νεότερη ιστορία (1874-1935) της Ιεράς Μονής Εισοδίων της Θεοτόκου (Πέτρας Ολύμπου), στο *Η Πιερία στα Βυζαντινά και Νεότερα Χρόνια* 3, σ. 299-368, εδώ 302-303, σημ. 5 (στο εξής: Δ. Παπάζης, Μονή Εισοδίων της Θεοτόκου).

³⁴ Όπως διαπιστώνεται από τις χρονολογίες που φέρουν φορητές εικόνες του ναού και το βήλο της Ωραίας Πύλης, πράγματι κατά το διάστημα αυτό ο ναός γνώρισε ανακαινιστική φάση, πιθανώς μετά την καταστροφή του, μαζί με τον υπόλοιπο οικισμό, από τις ορδές των Οθωμανών κατά το ατυχές απελευθερωτικό κίνημα του 1878. Βλ. *Ο Κοκκινοπλός*, εκδ. Γ. Αδάμου, Κοκκινοπλός 1992, σ. 62 (στο εξής: Γ. Αδάμου, *Ο Κοκκινοπλός*).

³⁵ Στην Μονή της Πέτρας η χρονολογία ανέγερσης (1151) μνημονεύτηκε σε επιγραφή πλησίον του Δεσποτικού, αλλά αντιγράφηκε και αναγράφηκε στο ψευδοπαράθυρο της δυτικής όψης του μεταγενέστερου κτίσματος, βλ. Δ. Παπάζης, Μονή Εισοδίων της Θεοτόκου 302-303, σημ. 5 με πλούσια βιβλιογραφία. Επίσης, στο μονύδριο της

μόνευση της αρχικής φάσης ενός ιερού ναού μέσω χαράγματος στα επιχρίσματα, αιώνες αργότερα, είναι γεγονός γνωστό στην έρευνα³⁶.

Έτσι, ο ιερός ναός του Αγίου Δημητρίου Μαλαθριάς τοποθετείται τουλάχιστον στον 14^ο αιώνα, χρονολογία εξάλλου όχι πολύ μακρινή από αυτή που είχε ήδη προταθεί παλαιότερα παρενθετικά³⁷. Κατόπιν τούτων, ο οικισμός στην περιοχή υφίστατο, καθώς οι κάτοικοί του ανοικοδόμησαν τον ναό για να καλύψουν τις λατρευτικές ανάγκες τους.

Στην διάρκεια του 15^{ου} αιώνα ο οικισμός υφίστατο ακόμη, αφού στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, «... επιβίωνε ακόμη ... το χωρίδιον ... επί των ερειπίων του Δίου» ως Παβρήσιον ή Παταβρόση³⁸. Η σημαντική ταύτιση τοποθετεί τον οικισμό στην ίδια ακριβώς θέση που υπήρχε ήδη από τους πρωτοβυζαντινούς χρόνους, δηλαδή στη μικρομένη αρχαία πόλη την οριζόμενη από το λεγόμενο διατείχισμα. Η περιοχή από τότε ακόμη και μέχρι και σήμερα καλείται Κάστρο, μεταφέροντας πιθανώς τη μακρινότατη ανάμνηση του οχυρωμένου χωριού³⁹. Η άποψη αυτή

Αγίας Τριάδας Βροντούς η πλίνθος που έφερε την αρχική κτητορική επιγραφή του 16^{ου} αιώνα (μεταξύ 1592/3 και 1602/3) διατηρήθηκε ακεραία και ενσωματώθηκε σε κτήριο των κελιών, το οποίο ήταν προσκολλημένο στον ναό, κατά την ολοκλήρωση της β' οικοδομικής του φάσης, δηλαδή περισσότερο από ενάμιση αιώνα αργότερα (1758), βλ. Ευ. Α. Παπαθανασίου, *Η Βροντού και το παρ' αυτήν μονύδριον της Αγίας Τριάδος*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 30-33. Στο ναύδριο του Αγίου Αθανασίου Κοκκινοπλού υπήρχε σε λίθο ακανόνιστου σχήματος πλησίον της εισόδου χαραγμένη μεταγενεστέρως η αρχική χρονολογία ανέγερσης (1831). Δυστυχώς, το ναύδριο κατάστράφηκε και ανοικοδομήθηκε εκ βάθρων τουλάχιστον δύο φορές, στα 1912 από τους ομογενείς του Μάντζεστερ και στα 1973 από τον ευεργέτη Αθ. Τσουρέκα, βλ. Γ. Αδάμου, *Ο Κοκκινοπλός* 182.

³⁶ Για παράδειγμα, στον ναό του Αγίου Γεωργίου στο Λευκόχωμα της Λακωνίας, η επιγραφή του όψιμου 19^{ου} αιώνα (1876) μας πληροφορεί για την αρχική φάση εικονογράφησης, η οποία τοποθετείται στις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Πράγματι, το γεγονός αυτό επιβεβαιώθηκε πλήρως από την αρχαιολογική έρευνα, βλ. Αμ. Μπακαούρου, *Λευκόχωμα* (πρ. Καράσπαι), *Αγιος Γεώργιος, Αρχαιολογικόν Δελτίον* 36 (1981) Β1 144-145 και πίν. 82α-83α.

³⁷ Θ. Ν. Παπαζώτος, *Μεσαιωνική τοπογραφία Πεiriάς* 32, σημ. 9. – Στ. Β. Σαμπανούλου, *Δίπτυο Αρχαιολογικών Χώρων* 234 και σημ. 15.

³⁸ Ευ. Α. Παπαθανασίου, ΣΠΗ: Συμβολή στην ιστορία ενός χωριού, στο *Η Πεiriά στα Βυζαντινά και Νεότερα Χρόνια* 2, σ. 723-837, εδώ 749 και σημ. 39 (στο εξής: Ευ. Α. Παπαθανασίου, ΣΠΗ).

³⁹ Π. Βαρθάκας, *Περιγραφή Επισκοπής Κίτρους* 111. – Γ. Σωτηριάδης, Άνασκαφή Δίου 82. – Ευ. Α. Παπαθανασίου, ΣΠΗ 749, όπου παραδίδει και την ονομασία Καστρέ, η οποία όμως δεν αναφέρεται από τον Παρθένιο ούτε από τον Σωτηριάδη, ενώ ούτε και οι εντόπιοι τη χρησιμοποιούν, τουλάχιστον σήμερα. Η θέση με την ονομασία Κάστρο είναι γνωστή μέχρι σήμερα σε όλους τους εντόπιους ανεξαιρέτως. Μάλιστα, η ονομασία αυτή αναφέρεται σε πολύ συγκεκριμένη και σαφώς οριοθετημένη περιοχή, η οποία λόγω αυτής της σαφήνειας φαίνεται ότι περιγράφει τα όρια του οικισμού. Πρόκειται για περιοχή με τα κάτωθι όρια: η οχυρωματική τάφος και το νότιο τείχος αποτελούσαν τα νότιο όριο, ο *cardo maximus* και κυρίως το παλαιοχριστιανικό

έχει γίνει αποδεκτή από την έρευνα γεγονός εξαιρετικά σημαντικό⁴⁰, καθώς παλαιότερα θεωρούνταν ότι κατά την περίοδο αυτή δεν υφίστατο οικισμός στο Δίον, οι ενδείξεις όμως παρέχουν μια εικόνα τελείως διαφορετική, ενός οικισμού συγκροτημένου σε συγκεκριμένη θέση και σχετικού μεγέθους, αφού υπήρχε και ιερός ναός.

Και οι ενδείξεις για τη συνέχιση της κατοίκησης στους επόμενους αιώνες συνεχίζουν. Στον 16^ο αιώνα, ο Όσιος Διονύσιος, ο από τη Φιλοθέου του Αγίου Όρους, φιλοξενείται σε αυτόν ακριβώς τον οικισμό, «*εἰς χωρίον τινὰ Μαλαθραίαν καλούμενον*», όπως μας παραδίδει το σχεδόν σύγχρονο κείμενο του βίου του. Ο Όσιος Διονύσιος επισκέφθηκε πρώτα αυτόν τον οικισμό και περιηγήθηκε από τους κατοίκους του στον Όλυμπο, στη θέση όπου τελικά ίδρυσε την περιώνυμο μονή του, όπως ρητώς δηλώνει το κείμενο του βίου του⁴¹.

Η μαρτυρία αυτή είναι από τις πλέον σημαντικές, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι κατά την διάρκεια των χρόνων αυτών το Δίον συνεχίζει να σημειώνεται στους χάρτες ως *Stadia*⁴². Η αναφορά αυτή

διατείχισμα το ανατολικό όριο, το βόρειο διατείχισμα το βόρειο όριο και τμήμα του δυτικού τείχους με ενισχυμένα τμήματα του διερχόμενου υδραγωγείου το δυτικό όριο. Ενδεικτικό είναι ότι παρότι προ των ανασκαφών δεν ήταν ορατό το σύνολο της οχύρωσης, η οποία ακόμη και σήμερα, μετά την απομάκρυνση τόσων επιχώσεων, σίγουρα δεν δίνει την αίσθηση «κάστρου», οι εντόπιοι εξακολουθούσαν και εξακολουθούν να την αποκαλούν Κάστρο. Εύλογα θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι στη μνήμη των εντόπιων υπήρχε η πολύ μακρινή ανάμνηση του αλλοτινού οχυρωματικού χαρακτήρα της περιοχής, εξ ου και το όνομά της. Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί η ενδιαφέρουσα άποψη του Archie Dunn, σύμφωνα με την οποία κατά τη βυζαντινή περίοδο ο όρος *Κάστρο* δηλώνει τον οχυρό οικισμό με επισκοπική έδρα, όπως πράγματι ήταν το Δίον, και ο όρος *Καστέλι* μόνον τον οχυρό οικισμό, δίχως βέβαια η άποψη αυτή να μπορεί να θεωρηθεί απόλυτη (βλ. A. Dunn, *Stages in the Transition from the Late Antique to the Middle Byzantine Urban Centre in S. Macedonia and S. Thrace*, στο *Αφιέρωμα στον N. G. L. Hammond* [Παράρτημα Μακεδονικών αρ. 7], Θεσσαλονίκη 1997, σ. 137-151).

⁴⁰ Στ. Β. Σαμπανοπούλου, *Δίκτυο Αρχαιολογικών Χώρων* 234 και σημ. 16. - Α. Ι. Κογκούδης, *Ολύμπιοι Βλάχοι* 149.

⁴¹ Άγαπίου Μοναχού τοῦ Κρητός, *Νέος Παράδεισος, ἤτοι λόγοι διάφοροι καὶ βίοι ἁγίων ἐκ τοῦ Μεταφραστοῦ Συμεών*, Ένετίησι 1760, σ. 418 (στο εἰς: Άγαπίου Μοναχού, *Νέος Παράδεισος*).

⁴² Ευ. Αθ. Παπαθανασίου, ΣΠΗ 746-749 και σημ. 32 και 38, όπου συγκεντρώνεται και παρουσιάζεται ένα μεγάλο μέρος υλικού, αρχίζοντας από τον 17^ο αιώνα με τη γεωγραφία του Μελετίου μέχρι και το β' τέταρτο του 19^{ου} αιώνα. Σε αυτό παρακολουθείται και η ονοματοθεσία του οικισμού ως Σταδία (Στανδία, Στάντια, *Stadia*, *Stan Dia*, *Stand Dia*, *Sta Dia*, *Standia*, ακόμη και ως *S^{ia} Dia* ή *Dia* ενίοτε συνοδευόμενο από τα *Dium*, *Dion*). Επίσης, βλ. Δ. Παντερμαλής, Δίον 6, όπου θεωρείται ότι το τοπωνύμιο αποτελεί παραφθαρμένη ονομασία της αρχαίας πόλης με αφομοίωση του άρθρου ουδέτερου πληθυντικού (στο Δίο[ν]→ στα Δία→ Σταδία). Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη του Παπαθανασίου ότι αυτά τα ονόματα δεν αποτελούν παραφθορά του ονόματος

κάποιες φορές απαξιώνεται, καθώς θεωρείται ότι δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αλλά ότι αντλείται από παλαιότερο υλικό. Όμως, το σχεδόν σύγχρονο κείμενο του βίου του Οσίου Διονυσίου παραδίδει μια τελείως διαφορετική εικόνα, αφού υπήρχαν οικήματα για να καταλύσει κατά την επίσκεψή του⁴³. Επιπροσθέτως, το Δίον (ως Μαλαθριά τώρα πια⁴⁴) και το Λιτόχωρο αναφέρονται ως οι δύο σημαντικότεροι οικισμοί του Πιερικού Ολύμπου (άραγε και οι μόνοι κατά την περίοδο αυτή);, με αφορμή το γεγονός της θεϊλατής ξηρασίας: «Ἀπὸ τὴν ὄραν ὁποῦ τὸν ἐδίωξαν ἀπὸ τὸν Ὀλυμπον, δὲν ἔβρεξεν εἰς ἐκεῖνα τὰ ὄρια, καὶ εἶχασι λύπην πολλὴν οἱ ἐγγῶριοι διὰ τὴν πείναν καὶ λιμὸν ὁποῦ ἐκδέχονταν. Καὶ μίαν ἡμέραν ἐφάνησαν πολλὰ σύννεφα εἰς τὰ δύο χωρῖα τοῦ Ὀλύμπου Μαλαθριάαν, καὶ Λιτοχώριον»⁴⁵. Ἔτσι, φαίνεται ότι ο βίος, σε αντίθεση με τους χάρτες, λάμβανε υπ' ὄψιν τη ζώσα πραγματικότητα. Η ονομασία αυτή (Μαλαθριά-α/Μαλαθριά) θα επικρατήσει όλων των άλλων, παλαιότερων ή νεότερων, των ίδιων ή πλησιόχωρων θέσεων, όπως Δίον, Κάστρο, Παταβρήσιον κ.ά. και θα χρησιμοποιείται για τον κύριο οικισμό έως τη σύγχρονη εποχή και την τελική απεμπολή του για την υιοθέτηση του αρχικού Δίου⁴⁶.

Και για τον 17^ο αιώνα εντοπίζεται μία απολύτως άγνωστη μέχρι τώρα μνεία σε σχέση με τη συνέχιση της ύπαρξης του οικισμού. Ενθύμηση σε χειρόγραφο κώδικα του 15^{ου} αιώνα της Αθωνικής Πολιτείας μνημονεύει τον οικισμό της Μαλαθριάς ως *Μαλαθρά* ή *Μαλάθρα*, σύμφωνα με τον ολιγογράμματο συντάκτη του κατά το 1620⁴⁷. Η αξία

του Δίου, αλλά δηλώνουν μία *Statio* της λίγο ανατολικότερης θέσης, γνωστής σήμερα ως Γέφυρα Παππά, βλ. Ευ. Α. Παπαθανασίου, ΣΠΗ 748-750 και τις σχετικές σημειώσεις.

⁴³. Ο εκτενής βίος του Οσίου Διονυσίου εγράφη λίγο μετά την κοίμησή του, μεσούντος δηλαδή του 16^{ου} αιώνας, από τον λόγιο Επίσκοπο Λητής και Ρεντίνης Δαμασκηνό τον Στουδίτη, ο οποίος εκοιμήθη ως Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Ἄρτης στα 1577. Η πρωτότυπη αυτή μορφή δεν έχει εντοπιστεί μέχρι στιγμής αυτούσια, παρά μόνο η «μετάφρασις» υπό του Αγαπίου του Λάνδου, η οποία σύντομα συμπεριλήφθηκε και σε έντυπες εκδόσεις. Μια από τις παλαιότερες είναι αυτή του *Νέου Παραδείσου* του Ιερομόναχου Αγαπίου, η οποία είχε ολοκληρωθεί το 1664 και εκδόθηκε αργότερα στη Βενετία. Για τον Δαμασκηνό βλ. Α. Γλαβίνας, *Ἡ Ἐπισκοπὴ Λητῆς καὶ Ρεντίνης. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 24 (1979) 325-355, σ. 341-342. Για την πορεία του κειμένου του βίου του Οσίου βλ. Α. Γλαβίνας, *Ὁ Ἅγιος Διονύσιος ὁ ἐν τῷ Ὀλύμπῳ, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 26 (1981) 7-121, σ. 9.

⁴⁴. Αγαπίου Μοναχοῦ, *Νέος Παράδεισος* 418.

⁴⁵. Αγαπίου Μοναχοῦ, *Νέος Παράδεισος* 420.

⁴⁶. Σύμφωνα με το υπ' αρ. ΦΕΚ. 9/1962, 22-01-1962.

⁴⁷. Σ. Ν. Καδάς, *Τα Σημειώματα των Χειρογράφων της Μονῆς Διονυσίου Αγίου Ὄρους*, Ἄγιον Ὄρος 1996, σ. 148-149.

της ενθύμησης είναι σημαντικότερη, καθώς αποδεικνύει τη συνέχιση της κατοίκησης της Μαλαθριάς.

Ο ήδη μακρόβιος οικισμός της Μαλαθριάς φαίνεται πως κατά τον 18^ο αιώνα εισέρχεται σε φάση μεγαλύτερης ακμής, υπό τη σκέπη των δυναμικών επισκόπων που εποίμαναν την περιοχή. Κατά αυτόν τον τρόπο επί της επισκοπείας του Νεοφύτου (περίπου 1740 έως 1756 ή 1763)⁴⁸ «ΔΙΑ ΕΞΟΔΟΥ», ανωνύμου σήμερα, «ΓΑΛΗΝΟΤΑΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ» τροποποιήθηκε ριζικά η δυτική πλευρά του ναού, ο νάρθηκας και αγιογραφήθηκε καθ' όλο το ύψος ο δυτικός τοίχος με την επιβλητική και αποκαλυπτική σκηνή της Τελικής Κρίσεως (Εικόνα 4). Πιθανόν σε αυτήν τη χρονική περίοδο εντάσσεται και το παλαιότερο ορατό αγιογραφικό στρώμα του κυρίως ναού, το οποίο δυστυχώς καλύφθηκε από νεότερο το 1904 και σήμερα είναι δύσκολα προσβάσιμο. Επί των κονιαμάτων του υπερθύρου της δυτικής εισόδου γράφτηκε πολύστιχη επιγραφή που μνημόνευσε το γεγονός και η οποία δυστυχέστατα είναι ελλιπής από τον καιρό της ανακαλύψεώς της. Έτσι, δεν μπορούμε να μάθουμε το όνομα της «ΓΑΛΗΝΟΤΑΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ», με έξοδα της οποίας εκτελέστηκαν οι εργασίες. Πληροφορούμαστε όμως ότι ο ναός διέθετε τουλάχιστον έναν εφημέριο κατά τους χρόνους εκείνους, τον ιερέα Αναστάσιο της επιγραφής⁴⁹.

Όσον αφορά τον 19^ο αιώνα οι μαρτυρίες για τον οικισμό πληθαίνουν, καθώς την περίοδο αυτή ο οικισμός περιέρχεται ως τσιφλίκι στην κυριότητα των Τεπελενλήδων, ενώ τον επισκέπτονται και ξένοι περιηγητές. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι οι Οθωμανοί συγκροτούν οργανωμένα πλέον τον οικισμό των υποτελών τους σε έναν παράλληλο και κάθετο άξονα γύρω από τον ναό του Αγίου Δημητρίου με μόνο νέο λίθινο κτίσμα την έδρα του επιστάτη/Σούμπαση⁵⁰.

⁴⁸. Αβέβαιη παραμένει η αρχή και το τέλος της εξουσίας του Νεοφύτου. Ως προκάτοχος του θεωρείται ο Μελέτιος και ως διάδοχός του ο λόγιος Διονύσιος με προτεινόμενες χρονολογίες ανάληψης της αρχής του το 1756 ή το 1763, βλ. Α. Αγγελόπουλος, *Ἡ ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος* 52-53.

⁴⁹. ΑΝΕΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΟΥ ΚΑΙ ΑΝΕΣΤΟΡΙΘΗ Ο ΠΑΡΟΝ ΝΑΡΤΟΙΚΑΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΙΑ ΕΞΟΔΟΥ ΤΗΣ ΓΑΛΗΝΟΤΑΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ / ΤΟΥ ΘΕΟΥ ..... ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ. ΛΟΓΗΟΤΑΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ. ΠΛΑΤΑΜ(Ω)ΝΟΣ ΚΥΡΙΟΥ / ΚΥΡΙΟΥ. ΚΥΡ ΝΕΟΦΙΤΟΥ. ΟΥ Η ΠΑΤΡΙΣ (ΑΥ)ΤΟΥ ΕΚ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕ(ΡΕΙΑΣ) Κ(ΑΙ) ΚΟΜ(ΗΣ) ..... (ΕΥΛΑΒΕΣ)ΤΑΤΟΥ / (ΑΝΑΣΤ)ΑΣΙΟΥ ΙΕΡΕΟΣ. (ΔΙΑ) ΣΗΝΔΡΟΜΗΣ .....

⁵⁰. Α. Ι. Κουκούδης, *Ολύμπιοι Βλάχοι* 152. Στο ίδιο τουλάχιστον χρονολογικό πλαίσιο, αν όχι σε πολύ παλαιότερο, εντασσόταν και άλλα, ολότελα χαμένα σήμερα, οικοδομήματα, όπως η λίθινη τζωτή γέφυρα ή το συγκρότημα με τον ιερό ναό της Αγίας Παρασκευής βορειότερα.

Εντούτοις, η μαρτυρία που μεταφέρει ο Leake ότι ο Βελή Πασάς μετέτρεψε το πριν έρημο χωριό σε τσιφλίκι⁵¹, είναι αμφισβητήσιμη ή και απολύτως ανεδραφική. Είναι δυσεξήγητο το πώς ένας οικισμός, ο οποίος μόλις λίγες δεκαετίες πριν ήταν σε θέση να αγιογραφήσει τον ναό του, έργο δαπανηρό και μεγαλόπνοο⁵², να καταστεί έρημος σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, συγκεκριμένα μικρότερο των 50 ετών. Εύλογα θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι τα περί ερημώσεως που ο Leake πληροφορήθηκε από τους Οθωμανούς αποτελούσαν μία εκ των πλείστων μεθοδεύσεων και κακόβουλων τεχνασμάτων που μεταχειρίστηκαν οι Τεπελενλήδες για την κάρπωση γαιών ως δικών τους τσιφλικιών⁵³, πρώτιστο παράγοντα του μεγάλου προσωπικού τους πλούτου⁵⁴.

Ο Leake αναφέρει ότι στο κέντρο του καλυβικού οικισμού των ραγιάδων είχε ανεγερθεί ένας νέος ναός⁵⁵. Σήμερα γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι ο οικισμός αυτός του Βελή είναι αυτός που συνέχισε να υπάρχει μέχρι και τα μέσα σχεδόν του 20^{ου} αιώνα στην ίδια θέση, γύρω από τον Άγιο Δημήτριο. Ο Leake αντιλήφθηκε την εκκλησία ως νέα, λόγω της ριζικής ανακαίνισης που προφανώς υπέστη τότε. Η λανθάνουσα μέχρι σήμερα ανακαίνιση διαπιστώνεται από το γεγονός ότι η δεσποτική εικόνα του τιμώμενου Αγίου κατασκευάστηκε κατ' εκείνη την περίοδο, καθώς φέρει τη χρονολογία 1817.

Η μελέτη και των υπόλοιπων εικόνων του τέμπλου, η αναλυτική συνεξέταση του πλήρους και παλαιότερου αγιογραφικού διακόσμου του εσωτερικού του κτηρίου και η έρευνα στα πλούσια ευρήματα της πανεπιστημιακής ανασκαφής, ενδεχομένως θα προσδώσει πρόσθετες ενδείξεις και σταθερά στοιχεία για τη συνεχή και αδιάκοπη κατοίκηση

⁵¹ W. M. Leake, *Travels* 408-409.

⁵² Καλλιόπη-Φαίδρα Καλαφάτη, Μαρτυρίες για συναλλαγές ενός μεταβυζαντινού αγιογράφου με εκκλησίες σε εικονογραφικό οδηγό του Βρετανικού Μουσείου, στο *Οβολός 4. Το Νόμισμα στο Μακεδονικό Χώρο. Πρακτικά Β' Επιστημονικής Συνάντησης. Νομισματοκοπεία, κυκλοφορία, εικονογραφία, ιστορία. Αρχαίοι, βυζαντινοί και νεότεροι χρόνοι* (Θεσσαλονίκη, 15-17 Μαΐου 1998), εκδ. Πολυξένη Αδάμ-Βελένη, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 365-371.

⁵³ Σπ. Π. Αραβαντινός, *Ιστορία Άλη Πασά τοῦ Τεπελενλή συγγραφείσα ἐπὶ τῆ βάσει ἀνεκδότου ἔργου τοῦ Παναγιώτου Ἀραβαντινοῦ*, Ἀθήναις 1895, σ. 600 και 610-611 (στο εξής: Σπ. Π. Αραβαντινός, *Ιστορία Άλη Πασά*). - Ι. Γ. Γιαννόπουλος, Τα τσιφλίκια του Βελή πασά, υιού του Αλή πασά, *Μνημών* 2 (1972) 135-158, σ. 141-142 σημ. 20 (στο εξής: Ι. Γ. Γιαννόπουλος, *Τσιφλίκια Βελή πασά*). - Ν. Γραϊκος, Η εκκλησιαστική εικονογραφία ως πηγή για την τοπική ιστορία της Πιερίας. Καλλιτεχνικές τάσεις και σύνολα φορητών εικόνων από την Πιερία (τέλη 18ου-μέσα 20ου αι.). Πρώτη συμβολή, στο *Η Πιερία στα Βυζαντινά και Νεότερα Χρόνια* 3, σ. 385-500, εδῶ 397.

⁵⁴ Σπ. Π. Αραβαντινός, *Ιστορία Άλη Πασά* 600 και 610-611. - Ι. Γ. Γιαννόπουλος, *Τσιφλίκια Βελή πασά* 140-143 με καταποπιστική βιβλιογραφία.

⁵⁵ W. M. Leake, *Travels* 408: «A church has been already built ...».

ενός οικισμού, όπου «... ἔρημος ὅμως ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ εἶχε μείνη οὔτε ἐπὶ στιγμὴν ...»⁵⁶.

Μπορεί το Δίον να έπαψε να υφίσταται ως τέτοιου μεγέθους οικισμός, άξιος να μνημονεύεται σε κρατικά έγγραφα ή ιστοριογεωγραφικές μελέτες⁵⁷, αλλά φαίνεται ότι εξακολουθούσε να υπάρχει ένας πολύ μικρότερος, ένας χθαμαλός οικισμός στην ευρύτερη περιοχή της αρχαίας πόλης ή και στην ίδια την αρχαία πόλη, όπου τα οικοδομικά υλικά αφθονούσαν, τα εδάφη ήταν εύφορα και οι πρωτογενείς πηγές πλεόναζαν. Κατάλοιπα τέτοιου είδους οικισμού απέχουν παρασάγγας από οποιαδήποτε μνημειακότητα και είναι δύσκολα ανιχνεύσιμα αρχαιολογικά, καθώς θα αποτελούνταν μόνο από ολίγα ταπεινά αρχιτεκτονικά στοιχεία, όπως πλινθία, άχυρα και αρχαία μέλη σε δεύτερη χρήση. Επίσης, τέτοιου είδους κατάλοιπα θα εντοπιζόνταν στα ανώτερα στρώματα, τα οποία ήταν τα πρώτα που διαταράχθηκαν και χάθηκαν από τις παλαιότερες θησαυροθηρικές σαρώσεις της περιοχής, αλλά κυρίως από τη λιθολόγηση⁵⁸ και από τη χρήση του χώρου στους νεότερους χρόνους (άροση και κτηνοτροφική εκμετάλλευση)⁵⁹, σβήνοντας αργά τις λιγοστές ενδείξεις ενός μικρού οικισμού στη βαριά σκιά της αρχαίας πόλης του παρολύμπιου Δίου.

⁵⁶ Γ. Σωτηριάδης, Μακεδονικὸν Δίον 452.

⁵⁷ Έχει ήδη επισημανθεί από την έρευνα η έλλειψη ενδιαφέροντος εκ μέρους των βυζαντινών πηγών για τα μικρά επαρχιακά κέντρα, αφού αυτές ήταν κατά κύριο λόγο στραμμένες στην παντοδύναμη έδρα Κωνσταντινούπολη, ιδίως στο πρόσωπο του αυτοκράτορα, στην οικογένειά του και στην αυλή του που αποτελούσαν την κύρια πηγή απορροής όλων των αξιωματιμόνωντων πράξεων και γεγονότων, βλ. Δ. Μισίου, Βυζαντινή Πεερία 40.

⁵⁸ Όπως παραπάνω σημ. 19.

⁵⁹ Όπως παραπάνω σημ. 20-22.

Dion/Malathria. Indizien der historischen Entwicklung einer antiken Siedlung

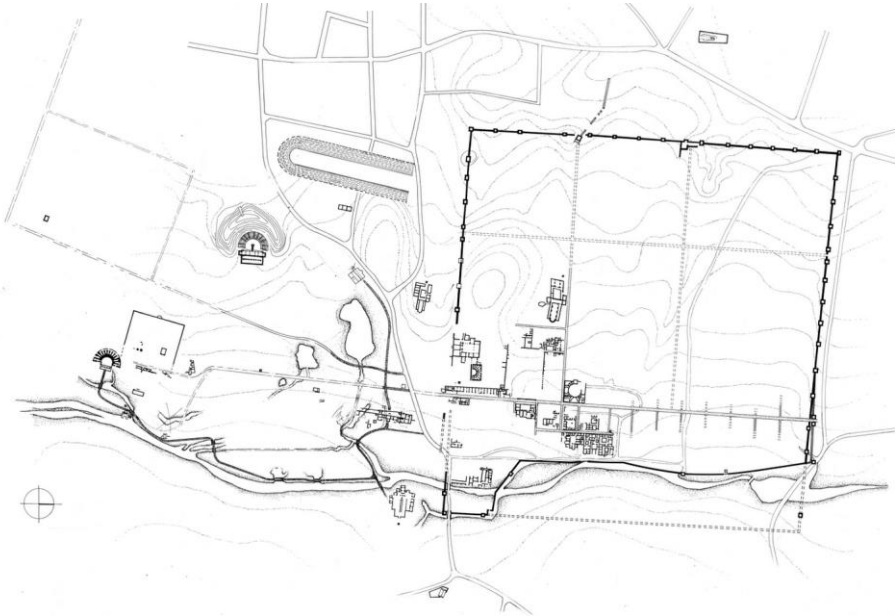
Das antike Dion am Fuße des Olymp ist hauptsächlich als heilige Stadt der antiken Makedonier danach als robuste römische Kolonie bekannt. Für die Folgejahre reduziert sich allmählich der Informationsfluss mit der Konsequenz, dass insbesondere in Beginn des 20ten Jh. Theorien aufgestellt wurden, die Siedlung wäre nach dem 6. Jahrhundert n.Ch. vollständig verwüstet worden. Die Überprüfung der bereits bekannten Informationen und deren logischer Abgleich widerspricht allerdings diese Theorie.

Es existieren Quellen aus Münzen und Schriften, eine zeitliche Abfolge von Instandsetzungsarbeiten bei der Bischofskirche u.a., welche die Fortsetzung des Lebens im Ort im Verlauf des 7. und 8. Jh. nachweisen. Selbst für die folgenden Jahrhunderte gibt es einige Indizien, wie nicht publizierte Münzen, ausgestellt am Schaufenster des Museums von Dion.

Als nächstes festes zeitliches Element geht die Kirche des heiligen Demetrios von Malathria hervor. Obwohl das Denkmal bereits zum Beginn des 20. Jh. partiell publiziert wurde, mangelt es diesbezüglich an einer durchgehenden Studie mit der Konsequenz, dass es keinen Nachweis für die Phase des Baubeginns existiert.

Unsere örtliche Untersuchung im Jahre 2009 deckte eine eingeritzte Zeichnung auf, welche das Denkmal im 14ten Jh. datiert. Eine ähnliche Datierung wurde in den früheren Jahren von einigen Forschern epigrammatisch vermutet. Informationen über die Siedlung im 16. und 17. Jh. schöpfen wir aus dem Leben des heiligen Dionysios im Olymp und aus einer handschriftlichen Darstellung in einem Kodex im Agion Oros. Eine renovierte Inschrift in der Kirche des heiligen Demetrios aus dem 18ten Jh. erwähnt einen kaum bekannten Bischof und beweist zugleich die wirtschaftliche Blütezeit der Siedlung.

Im 19ten Jh. haben die ertragreichen Felder der Ebene die Söhne von Ali Pasa in die Region angezogen. Diese verwandelten die Ortschaft zum Landgut (tsifliki). Von da an gilt die geschichtliche Entwicklung des Ortes als hinreichend erforscht.

Εικόνα 1. Τοπογραφικό διάγραμμα του αρχαίου Δίου.
(από: Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Πιερίας, Αριθ. πρωτ.: 4972/7-10-15)

Εικόνα 2. Φωτογραφική απεικόνιση της επισκοπικής βασιλικής, στην οποία διακρίνονται και οι δύο κύριες οικοδομικές φάσεις του μνημείου (συμβατικά Βασιλική Α' και Β'), λήψη από τα βορειοδυτικά.
(από: Κ. Φραγκούλης, *Επισκοπική Βασιλική 107*, εικ. 27)

Εικόνα 3. Φωτογραφική απεικόνιση του ακιδογραφήματος, το οποίο μνημονεύει την αρχική φάση του ναού.

Εικόνα 4. Ο δυτικός τοίχος του ναού Αγίου Δημητρίου Μαλαθριάς με τη σκηνή της Τελικής Κρίσεως και την ανακαινιστική επιγραφή του επισκόπου Νεοφύτου.